

نرم افزار «جامع احادیث شیعه و اهل سنت – نسخه ۲»

گامی جدید در مطالعات حدیثی تطبیقی

مرتضی اسدی*

m-asadi@noornet.net

* پژوهشگر مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور)؛ مدیر پژوهشی نرم افزار «جامع احادیث شیعه و اهل سنت».

چکیده

مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، پیشگام در داده‌پردازی علوم اسلامی است و گروه حدیث نور، از پُرسابقه‌ترین گروه‌های علمی این مرکز است که تاکنون بنا بر شرح وظایف خود، نرم‌افزارهای مختلفی را در حوزه حدیث، تولید و تقدیم جامعه علمی و حدیث‌پژوهان عزیز کرده است. این گروه، در مسیر غنی‌سازی متون حدیثی و تولید نرم‌افزارهای کتابخانه‌ای و معجم‌های موضوعی، مراتب موفقیت خود را ثابت نموده و در حال حاضر، جدیدترین محصول این گروه، «کتابخانه جامع احادیث شیعه و اهل سنت - نسخه ۲» را - که از آن به عنوان تجمیع ۲ یاد می‌شود - تولید و عرضه عمومی کرده است. این محصول، به لحاظ گذر از عادت مستمر و آیین‌نامه‌ای مرکز در تولید محصولات حدیثی صرفاً امامی‌مذهب، برای نخستین بار گام جدید و بلندی در غنی‌سازی حجم گسترده‌ای از متون حدیثی اهل سنت برداشته تا بتواند با فراهم‌سازی بستر مطالعات تطبیقی بین‌المذاهب و ایجاد امکانات و دسترسی‌های پژوهشی به کاربران، نقشی جدید و متفاوت ایفا کند.

این نوشتار، به توضیح و معرفی محتوای علمی این نرم‌افزار و نوآوری‌های پژوهشی آن پرداخته است.

کلیدواژگان: کتابخانه احادیث فریقین، تجمیع ۲، احادیث شیعه و اهل سنت، فرمت‌گذاری روایات، نرم‌افزارهای نور، مشابه‌یاب.

درآمد

پس از قرآن کریم، حدیث به‌عنوان میراث معنوی پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه وآله)، اهل‌بیت (علیهم‌السلام) و نیز صحابه و تابعان، مهم‌ترین منبع اندیشه و مادر تمامی علوم اسلامی در استخراج احکام، اعتقادات، اخلاق و معارف بوده و در نزد هر یک از شیعه و اهل سنت، جایگاهی عالی و جایگزین‌ناپذیر دارد.

اختلاف پس از پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه وآله) در میان امت و افتراق به فرقه‌های مختلف، علاوه بر آفات و زیان‌های جبران‌ناپذیر دوران منع کتابت حدیث و ایجاد فاصله زمانی صدساله، بلکه بیشتر (۱) میان صدور احادیث و نگارش آن‌ها، به‌خودی‌خود از دیگر عواملی بود که خسارت جدی را بر سنت نبوی وارد ساخت؛ جدایی مسلمانان پس از پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه وآله) به دو گروه «پیروان امیرالمؤمنین و اهل‌بیت (علیهم‌السلام)» و نیز «پیروان

خلفا» باعث گردید که میراث حدیثی به طور پراکنده و با اهداف یا اغراض و ملاک‌های متفاوت، در میان ایشان گردآوری، نقل و یا حتی کنار گذاشته شود.

دانسته است که سیاست‌های منع گسترش حدیث، شیعیان را از حفظ و کتابت حدیث باز نداشت و به گواه تاریخ، اهل‌بیت (علیهم‌السلام) (۲) و پیروان (۳) ایشان در کتابت و جمع‌آوری حدیث، بر دیگر مذاهب پیشی گرفته و دوران منع تدوین حدیث، بیش از همه برای غیرشیعه مشکل‌ساز گردید. (۴)

اکنون با گسترش فناوری دیجیتال، صرف‌نظر از ملاک‌های مقبولیت گزاره‌های روایی و یا حجیت آن نزد هر یک از فریقین، انتساب روایات به پیامبر اکرم (صلی‌الله علیه وآله) و ائمه

گروه حدیث نور، از پُرسابقه‌ترین

گروه‌های علمی این مرکز است

که تاکنون بنا بر شرح وظایف خود،

نرم‌افزارهای مختلفی را در حوزه

حدیث، تولید و تقدیم جامعه علمی

و حدیث‌پژوهان عزیز کرده است.

این گروه، در مسیر غنی‌سازی

متون حدیثی و تولید نرم‌افزارهای

کتابخانه‌ای و معجم‌های موضوعی،

مراتب موفقیت خود را ثابت نموده و

در حال حاضر، جدیدترین محصول

این گروه، «کتابخانه جامع احادیث

شیعه و اهل سنت - نسخه ۲» را - که از

آن به عنوان تجمیع ۲ یاد می‌شود -

تولید و عرضه عمومی کرده است

مختلفی به لحاظ انتخاب گستره زمانی پدیدآورندگان مورد بحث قرار گرفت و در پایان، مقرر گردید که این نرم‌افزار به صورت فازبندی در دو مرحله دیگر تولید و عرضه گردد و نخستین گام اجرایی آن دربردارنده آثار پدیدآورندگان تا پایان قرن پنجم هجری و صرفاً منابع حاوی متن اصلی و غیرشروح باشد؛ هرچند مرحله مقدماتی یا همان نسخه نخست این پروژه، پیش‌ازاین تولید شده است.

پرواضح آنکه اولویت اصلی در انتخاب منابع، کتب صرفاً حدیثی است؛ اما در مواجهه با انبوه منابع مرتبط با حدیث، با مجموعه‌ای از کتب روبه‌رو هستیم که هدف نویسنده، نگاشتن کتاب حدیثی نبوده است؛ لکن محتوای اصلی کتاب، بر پایه حدیث سامان گرفته است. از این رو، کتاب‌هایی مانند: تفاسیر روایی، کلام و اعتقادات، ادعیه، طبقات صحابه، محدثین و یا روات حدیث و تواریخ روایی که بر محور حدیث نگارش یافته‌اند، با وجود آنکه صرفاً حدیثی نیستند، ولی به جهت در برداشتن مجموعه‌ای عظیم از روایات ارزشمند و گاه منفرد و البته متقدم، در فهرست منابع گنجانده شده‌اند.

علاوه بر منابع حدیثی، تعدادی از کتب «غریب الحدیث» از متقدمین به فهرست کتب افزوده شده که در کنار غنی‌سازی محتوای کتابخانه، ابزاری برای کمک به فهم مخاطب قرار گیرند. پس از انتخاب منابع، در انتخاب بهترین چاپ‌های مرجع و دارای تحقیق، توجه اساسی شده تا نرم‌افزار به‌عنوان مرجعی قابل اطمینان، تمامی نیازهای استناددهی پژوهشگران را برآورده نماید.

پیشینه و انگیزه تولید نسخه دوم

پیش‌ازاین، کتب اربعه حدیثی امامیه و کتب سنّه اهل سنت، به درخواست و سفارش ریاست امور دینی کشور ترکیه (۵) در نرم‌افزار «نور احادیث - نسخه ۱» توسط مرکز، تولید و عرضه گردید.

پس‌ازآن، در سال ۱۳۹۵ شمسی، نرم‌افزار «کتابخانه احادیث

اطهار(علیهم‌السلام) و نیز در نزد سنّیان، مرویات صحابه و تابعان، ضروری می‌نماید که این مکتوبات پُرارزش با تمامی شباهت‌ها و تفاوت‌های ساختاری و محتوایی، صرف از نظر از میزان اعتبار آنها، در کنار یکدیگر و در بستری واحد گردآوری شده تا حدیث‌پژوهان بتوانند مطالعات تحقیقی و تطبیقی را به‌راحتی انجام دهند.

معرفی نرم‌افزار «کتابخانه احادیث شیعه و اهل سنت ۲»

نرم‌افزار «کتابخانه احادیث شیعه و اهل سنت ۲»، نسخه دوم کتابخانه احادیث فریقین است که نسبت به نسخه نخست آن، تغییرات چشمگیری در محتوا و ساختار داشته است. این نرم‌افزار، یک محصول فرا کتابخانه‌ای است که بخش‌های مختلفی مثل: مخزن، حدیث‌پژوهی، جست‌وجو، مشابه‌یابی و آیات در کتب را در اختیار کاربر قرار می‌دهد.

منابع مخزن را مهم‌ترین مصادر حدیثی و مرجع از مهم‌ترین فریق پویای اسلام در دوران حاضر، یعنی امامیه و فریق منتسب، یعنی زیدیه و اسماعیلیه، و نیز اهل سنت و اباضیه تشکیل داده و محدوده و گستره زمانی پدیدآورندگان منابع در این نسخه، تا پایان قرن پنجم هجری است.

سیاست‌گذاری انتخاب منابع

پس از تصویب طرح‌نامه تفصیلی در جلسات مشورتی، انواع

فریقین» با گردآوری ۲۰ عنوان کتاب در ۱۳۷ جلد از مهم‌ترین مصادر متقدم حدیثی امامیه شامل: نهج‌البلاغه، صحیفه سجادیه، المحاسن، الکافی، من لایحضره الفقیه، تهذیب الأحکام، الاستبصار، الخصال، معانی الأخبار، ثواب الأعمال و عقاب الأعمال، و از منابع اهل سنت: صحیح بخاری، صحیح مسلم، سنن نسائی، سنن ترمذی، سنن ابی‌داود، سنن ابن‌ماجه، موطأ مالک، سنن دارمی، سنن الکبری نسائی و مسند احمد، در اقدامی بی‌سابقه تولید و به جامعه پژوهشگران تقدیم گردید.

پس از دریافت بازخوردهای مثبت از تولید نسخه اول و استقبال خوب پژوهشگران مطالعات تطبیقی در حوزه حدیث، تولید نسخه دوم با افزایش منابع، امکانات و ابزارهای پژوهشی جدید در دستور کار قرار گرفت. بنابراین، هدف اصلی تولید این نرم‌افزار، تسهیل دسترسی به منابع مهم حدیثی شیعه و اهل سنت در یک بستر واحد با امکان مقایسه و تطبیق میان آنها و بهره‌برداری مختلف (۶) از تجمیع میان آنهاست.

اهداف تولید محصول و مخاطب هدف

حدیث، به‌عنوان مادر و خاستگاه علوم اسلامی، در تمامی مبانی معرفتی فریقین، نقش اساسی و ریشه‌ای دارد. ازاین‌رو، شناخت احادیث فریقین، در شناخت پیشینه انظار و دیدگاه‌های آنها دخالت تام دارد و بدیهی است که آثار علمی هر پژوهشگر، تنها زمانی به

کمال و اتقان خواهد رسید که وی با مطالعات همه‌سویگر نسبت به مبانی، مستندات و ادله، بر موضوع احاطه یافته و رویکردهای متفاوت و مخالف را بررسی کرده باشد. پُر واضح است که میان معارف شیعی و اهل سنت، نقاط افتراق و اشتراک بسیاری است؛ گاه بررسی دیدگاه‌ها و احادیث طرف مقابل، قرینه‌ای برای فهم، کشف مبهمات و برون‌رفت از پیچیدگی‌های موضوعات علمی بوده و به نتایجی همچون اشراف به ادله به‌منظور توسعه، تکمیل و نقد مبانی و ملاک‌ها، ریشه‌یابی موضوعات و رفع ابهامات در انواع قضایا و استخراج آموزه‌های شیعی از میان منابع اهل سنت و بر عکس، منجر می‌گردد.

همان‌گونه‌که هدف اصلی تولید این محصول، ایجاد بستر مطالعات تطبیقی و ارزش‌گیری‌های افزوده عنوان گردید، باید افزود از آنجایی که شیعه امامیه، همیشه پیش‌قدم و به دنبال ایجاد زمینه‌های تقریب، تسالم و اتحاد میان مسلمان بوده، می‌توان از جمله اهداف ثانویه تولید این نرم‌افزار را آشنا ساختن هریک از فریقین، نسبت به تراث حدیثی دیگر مذاهب بدانیم. مطالعات تطبیقی، تنها راهی است که ضمن تقویت نگرش‌های عالمانه به‌دوراز تعصب، در زدودن بسیاری از سوءتفاهم‌های مذهبی و اعتقادی برخاسته از بی‌اطلاعی، مؤثر بوده و با تحکیم زمینه‌های تقریب بین مذاهب اسلامی، زمینه مناسبی را برای همکاری، رشد و تعالی اندیشه‌های اسلامی در عرصه تولید علم و نظریه‌پردازی فراهم می‌سازد. ازاین‌رو، امیدواریم که با تولید این برنامه، گامی

نرم‌افزار «کتابخانه احادیث شیعه و اهل سنت ۲»، نسخه دوم کتابخانه احادیث فریقین است که نسبت به نسخه نخست آن، تغییرات چشمگیری در محتوا و ساختار داشته است. این نرم‌افزار، یک محصول فرا کتابخانه‌ای است که بخش‌های مختلفی مثل: مخزن، حدیث پژوهی، جست‌وجو، مشابه‌یابی و آیات در کتب را در اختیار کاربر قرار می‌دهد.

منابع مخزن را مهم‌ترین مصادر حدیثی و مرجع از مهم‌ترین فرق پویای اسلام در دوران حاضر، یعنی امامیه و فرق منتسب، یعنی زیدیه و اسماعیلیه، و نیز اهل سنت و اباضیه تشکیل داده و محدوده و گستره زمانی پدیدآوردگان منابع در این نسخه، تا پایان قرن پنجم هجری است

اساسی در تقرب میان مذاهب اسلامی برداشته شود.

در یک نگاه کلی، سه عامل اصلی در تولید این نرم‌افزار مشترک حدیثی، نقش داشته است:

* توجه علمی بر پایه لزوم ایجاد بستر مناسب و واحد برای مطالعات تطبیقی حدیثی بین‌المذاهب؛

* توجه سیاسی بر پایه تقرب میان مذاهب اسلامی و تلاش برای رفع بسیاری از سوء تفاهم‌های اعتقادی و نسبت‌های بی‌پایه؛

* تلاش برای حفظ و احیای کتب مفقود یا کمیاب اهل سنت در موضوع فضایل اهل بیت (علیهم‌السلام).

بنابراین، مخاطب هدف در این نرم‌افزار، اختصاص به شیعه امامیه ندارد؛ بلکه تلاش شده است بستری جامع و البته بدون موضع‌گیری خاص از یک مذهب اسلامی، برای همه پژوهشگران، شامل: اساتید، طلاب، دانشجویان و عموم حدیث‌پژوهان، اعم از امامیه، زیدیه، اسماعیلیه و اهل سنت، برای مطالعات تطبیقی - تحقیقی فراهم گردد.

ضرورت و فواید تولید نرم‌افزار

از زمان اختراع صنعت چاپ و زوال استنساخ دستی آثار و تا به امروز، با توسعه و ورود دانش‌های رقومی به میراث مکتوب، هیچ‌گاه دسترسی به آثار نویسندگان تا به این اندازه سهل و فراگیر نبوده است. امروزه با رشد و پیشرفت دانش رایانه، امکان گردآوری منابع مکتوب حدیثی فریقین در محیط واحد و بهره‌گیری از ابزارهای مختلف دیجیتال برای بهره‌برداری بیشتر و سریع‌تر از محتوای کتب، بیش‌ازپیش فراهم گردیده و کمتر کتاب حدیثی است که دسترسی به آن برای پژوهشگر ناممکن باشد. از این رو، با توفیق الهی، ثمره پیوند میان تراث مکتوب و فناوری دیجیتال، ضمن آسان‌سازی دسترسی به منابع، باز شدن پنجره‌های جدید، پُر فایده و بدون سابقه در فعالیت‌های پژوهشی، در پیش روی محققان است که پیش‌تر در مطالعات سنتی، ناممکن و یا مشکل می‌نمود.

تاکنون نرم‌افزارهای حدیثی مختلفی توسط مراکز شیعی یا

اهل سنت و اغلب با در نظر گرفتن تعصبات مذهبی تولید شده است؛ ولی هیچ‌یک پاسخگوی تمامی نیازهای حدیث‌پژوهان نبوده و نیست.

در خارج از مرکز، نرم‌افزارهای مختلفی در موضوع کلی علوم اسلامی و یا صرفاً حدیثی تولید شده؛ اما مشکل اصلی و وجه ضعف آنها به لحاظ مطالعات حدیثی، در محتوای این نرم‌افزارهاست که این برنامه‌ها مانند: «مکتبه اهل‌البیت (علیهم‌السلام)»، «الجامع الکبیر لکتاب التراث الاسلامی والعربی» و «المکتبه الشامله»، یا به‌عنوان یک کتابخانه جامع از تمام رشته‌های علوم اسلامی هستند و یا نرم‌افزارهایی مانند «جوامع الکلم» و «جامع خادم‌الحرمین الشریفین»، به‌عنوان یک ابزار حدیث‌محور، تنها روایات اهل سنت را پوشش داده‌اند. بنابراین، برای مطالعات تطبیقی یا برون‌مذهبی، کافی نیستند و جامعیت ندارند.

از گذشته تاکنون، جدایی منابع حدیثی فریقین، برای پژوهشگران مشکل‌ساز بوده و محققان مجبور به نصب برنامه‌های مختلف در رایانه‌های خود بوده‌اند تا این ضعف را جبران نمایند و با این حال نیز، کاستی‌های نرم‌افزارهای تولید خارج مرکز و کمبود امکانات آنها، نیازهای پژوهشگران را برآورده نساخته است.

به همین دلیل، مرکز برای رفع کاستی‌های موجود و نیازهای دیرینه محققان به جامع منابع روایی فریقین، کتابخانه‌ای در قالب ساختار و ابزارهای جدید جهت بهره‌برداری‌های گوناگون درون یا برون‌مذهبی تولید نموده و ضمن فراگیرسازی احادیث در بین

اقشار دانشور جامعه اسلامی، زمینه مطالعات پژوهشی جدید را برای نسل فعلی و آیندگان فراهم ساخته است.

تفاوت با سایر محصولات مشابه تولید خارج از مرکز نور
این محصول، نسبت به سایر محصولات مشابه، تفاوت‌های عمده‌ای در دو بخش «محتوا» و «ساختار برنامه و ابزارهای کمک‌پژوهشی» دارد و به‌واقع تلاش نموده است تا کمبودها را جبران کند. اگرچه برخی نرم‌افزارهای تولید خارج از مرکز، به لحاظ کمیت منابع، ارزشمند هستند، اما کاستی‌هایی دارند که بارزترین آنها عبارت‌اند از: ضعف ابزارهای پژوهشی، جست‌وجوی نامناسب، در دسترس نبودن نسخه اصلی نرم‌افزار، تک‌زبان بودن و انحصار کتب در منابع اهل سنت، سنگین و پُر حجم بودن، محیط کاربری سخت و نامناسب.

یکی از مهم‌ترین مشکلات محصولات تولید خارج از مرکز، عدم اتقان متون منابع است. در بسیاری از کتب، تفاوت میان نسخه اصلی کتاب با داده متنی موجود در نرم‌افزار مشاهده می‌شود و صفحات آن، قابل تطبیق نیست. از این رو، استناددهی پژوهشگر نیز با مشکل مواجه می‌شود.

در بسیاری از کتب، به دلایل نامعلوم که البته ممکن است ناشی از عدم مالکیت معنوی باشد، متن تحقیقات کتاب، یا حذف شده و یا اینکه بخشی از آن در ادامه متن اصلی بدون مشخص کردن محدوده آن ذکر شده است که مخاطب گمان می‌کند آن بخش

از پاورقی، جزو متن اصلی کتاب است و از سوی پدیدآور اصلی نگاشته شده است؛ در حالی که به محقق کتاب و پاورقی تعلق دارد.

در برخی از آن نرم‌افزارها، تقطیع‌های بسیار در کتب یا مجموعه‌های حدیثی رخ داده است؛ به گونه‌ای که گاه یک مجموعه حدیثی با تفکیک بخش‌های آن، به چند عنوان کتاب تبدیل شده که به ازدیاد عناوین منجر گردیده است. همچنین، برخی کتاب‌های چندجلدی به طور ناقص آمده است.

از سوی دیگر، امکانات و ابزارهای کمک‌پژوهی به گونه‌ای متفاوت، تولیدات مرکز را متمایز و مورد انتظار مستمر کاربران قرار داده است. بنابراین، نرم‌افزار «کتابخانه احادیث شیعه و اهل سنت ۲»، کوشیده است در درجه اول، نسبت به اتقان منابع اهتمام ویژه داشته باشد و از طرف دیگر، با ایجاد ابزارهای جدید کمک‌پژوهشی و موتور جست‌وجوی جدید و قدرتمند، کاستی‌های موجود را برطرف کند.

فرایند تولید و چالش‌های پیش رو

پس از تصویب طرح‌نامه و سیاست‌های کلی در انتخاب منابع و رابط کاربری، قدم نخست، دسترسی به داده‌های متنی منابع حدیثی بود که حروف چینی آن، با مساعدت همکاران مربوطه به انجام رسید؛ اما مرحله اصلی و زمان‌بر کار، فرمت‌گذاری است که در دو سطح «عمومی» و «تخصصی» انجام گرفته است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

مطالعات تطبیقی، تنها راهی است که ضمن تقویت نگرش‌های عالمانه به‌دوراز تعصب، در زدودن بسیاری از سوء تفاهم‌های مذهبی و اعتقادی برخاسته از بی‌اطلاعی، مؤثر بوده و با تحکیم زمینه‌های تقریب بین مذاهب اسلامی، زمینه مناسبی را برای همکاری، رشد و تعالی اندیشه‌های اسلامی در عرصه تولید علم و نظریه‌پردازی فراهم می‌سازد. از این رو، امیدواریم که با تولید این برنامه، گامی اساسی در تقریب میان مذاهب اسلامی برداشته شود

* نشان‌گذاری عمومی

نشان‌گذاری که در عرف مرکز از آن به «فرمت‌گذاری» تعبیر می‌شود، در سطح عمومی آن فرایندی است که طی آن ساختار یک کتاب، دسته‌بندی شده تا موجب تسهیل در عرضه و سهولت دسترسی‌پذیری گردد. به همین منظور، محتوای یک کتاب پس از تعیین گروه‌های مختلف اطلاعاتی، به شیوه دستی و ماشینی فرمت‌گذاری می‌شود. پاره‌ای از این فرمت‌ها همانند: فرمت عناوین و فهرست کتاب، فرمت مقدمه محقق، مقدمه نویسنده، تقریظ، شماره صفحه، پاورقی، نسخه‌بدل‌ها، فرمت ارتباط متن با ترجمه و شرح، فرمت اشعار و سایر موارد که به «فرمت‌های عمومی» موسوم هستند، در مرحله تایپ و تصحیح با توجه به تناسب نوع فرمت با موضوع کتاب اعمال می‌شوند که در واقع، زمان چندانی را به خود اختصاص نمی‌دهد.

* نشان‌گذاری تخصصی

مهم‌ترین چالش و فرایند زمان‌بر در آماده‌سازی داده، نشان‌گذاری تخصصی است که طی فرایندی پیچیده و تخصصی، اجزای مختلف و قطعات متعدد تشکیل‌دهنده یک روایت، شناسایی و هریک نشانه یا فرمت خاص دریافت خواهند کرد (۷) تا در فهرست‌سازی‌ها و بانک‌های اطلاعاتی حدیثی و زیربنای پردازش داده، مورد استفاده قرار گیرد.

فرمت‌گذاری تخصصی، به معنای بارور کردن و ارزش‌دار نمودن کلمات و جملاتی است که هیچ‌یک از آنها به جز در حروف و

ساختار لفظی، شباهت یا تفاوتی با یکدیگر ندارند و رایانه به طور عادی، قابلیت فهم معنا و ارزش‌گذاری آنها را نداشته و همه را یکسان می‌انگارد.

توضیح آنکه هریک از روایات، به گونه استاندارد و البته غالب، دارای دو رکن اساسی شامل «سند» و «متن» هستند و هرکدام از این دو رکن، به‌خودی‌خود، دارای اجزایی است که تشکیل‌دهنده هریک از آن دو است.

به طور خلاصه، هر سند دربردارنده: اسامی راویان، صادرکننده روایت، قائل آن، تعبیر واسطه میان راویان و الفاظ دال بر شیوه تحمیل یا تحمل روایت و شیوه تحدیث، زمان یا مکان سماع یا القای حدیث و سایر موارد می‌باشد. همچنین، هر روایت به جز سند، از قطعاتی مانند: متن مقدمه ورود به حدیث، فقره خاص صادره از سوی معصوم، آیات قرآن مورد استناد یا استشهاد، جملات معترضه اصحاب، محدثان یا صاحب آثار یا شارحان و بیان زمان و مکان تحدیث برخوردار می‌باشد.

تفکیک هریک از اجزای فوق، توسط پژوهشگران زبده و کارآشنا با متون روایی میسر می‌شود که با مطالعه دقیق و فهم کامل روایت، قطعات آن را شناسایی کرده، نشانه مخصوص را به آن الصاق می‌کنند.

این فرایند، در مورد متون اهل سنت با آیین‌نامه‌ای مختصرتر نسبت به آنچه در مورد متون روایی شیعه انجام می‌گیرد، به مدت بیش از پنج سال به طول انجامیده و زیربنای بسیاری از بهره‌برداریهایی رایانه‌ای و پردازش داده‌های حدیثی است.

* اعراب‌گذاری متون

به‌موجب روایت شریف حضرت امام جعفر صادق (علیه‌السلام) در توصیه به تلفظ صحیح کلمات و اعراب احادیث که خطاب به جمیل بن دراج فرمود: «أعربوا حدیثنا فإنما قوم فصحاء» (۸) و همچنین به‌منظور ایجاد سهولت برای متن‌خوانی کاربران، غالب متون حدیثی امامیه، از سالیان پیشین در مرکز اعراب‌گذاری شده است؛ ولی تمامی متون حدیثی اهل سنت برای تولید این

در خارج از مرکز، نرم افزارهای مختلفی در موضوع کلی علوم اسلامی و یا صرفاً حدیثی تولید شده؛ اما مشکل اصلی و وجه ضعف آنها به لحاظ مطالعات حدیثی، در محتوای این نرم افزارهاست که این برنامه‌ها مانند: «مکتبه اهل البیت (علیهم السلام)»، «الجامع الكبير لكتب التراث الاسلامی والعربی» و «المکتبه الشاملة»، یا به عنوان یک کتابخانه جامع از تمام رشته‌های علوم اسلامی هستند و یا نرم افزارهایی مانند «جوامع الکلم» و «جامع خادم الحرمین الشریفین»، به عنوان یک ابزار حدیث محور، تنها روایات اهل سنت را پوشش داده‌اند. بنابراین، برای مطالعات تطبیقی یا برون مذهبی، کافی نیستند و جامعیت ندارند

- * کتب اهل سنت: ۲۰۱ عنوان کتاب در ۷۰۹ جلد؛
- * کتب امامیه: ۸۷ عنوان کتاب در ۱۴۷ جلد؛
- * کتب زیدیه: ۲۸ عنوان کتاب در ۳۵ جلد؛
- * کتب اسماعیلیه: ۵ عنوان کتاب در ۹ جلد؛
- * کتب اباضیه: ۱ عنوان کتاب در ۱ جلد.

دسته بندی موضوعی کتب، در بهبوددهنده‌های نمایش منابع، بر اساس غلبه محتوایی صورت گرفته و در تقسیم بندی هشت گانه زیر تفکیک گردیده است:

- * کتب حدیث (مطلق): شامل ۱۹۴ کتاب و رساله حدیثی در ۵۸۰ جلد؛
- * تفاسیر روایی: شامل ۱۴ عنوان در ۶۷ جلد؛
- * ادعیه و زیارات: شامل ۸ عنوان در ۱۰ جلد؛
- * فضایل و مناقب: شامل ۲۶ عنوان در ۳۴ جلد؛
- * کتب حدیثی - کلامی: شامل ۳۷ عنوان در ۶۲ جلد؛
- * تاریخ، تراجم و طبقات: شامل ۲۸ عنوان در ۱۱۴ جلد؛
- * کتب مرتبط با علوم حدیث: شامل ۱۸ عنوان در ۳۲ جلد؛
- * کتب مرتبط با علوم قرآن: شامل ۵ عنوان در ۵ جلد.

حدیث پژوهی، امکانات و عملکرد

کارتابل «حدیث پژوهی» برای نخستین بار در برنامه‌های حدیثی

محصول مشترک، فاقد اعراب بود. از این رو، با توجه به زمان بر بودن فرایند اعراب گذاری توسط نیروی انسانی، از ابزار هوش مصنوعی اعراب گذار استفاده گردید و البته بدیهی است که عملکرد ابزار هوشمند، خالی از خطا نیست؛ اما تلاش‌های بسیاری برای بهبود عملکرد ابزار اعراب گذار شده و ادامه خواهد یافت. بنابراین، باید گفت غالب قریب به اتفاق منابع اهل سنت، توسط رایانه اعراب گذاری شده است.

معرفی محتوای مخزن

مخزن کتابخانه، دربردارنده ۳۳۰ عنوان کتاب و رساله در ۹۰۴ جلد بوده و در آن به لحاظ تنوع سبک‌های نگارش، گونه‌های مختلف رایج در میان محدثان و نویسندگان آثار، شامل: جامع‌نگاری، کتب صحاح، سنن، مسانید، مصنفات، مستدرکات، معاجم، مشیخه، اجزا و فواید، أمالی، فضایل، طبقات صحابه و محدثان، تواریخ روایی، تفاسیر روایی، منابع مرتبط با علوم حدیث و... البته به استثنای کتب شروح، گردآوری شده است.

چینش منابع در مخزن، بر اساس اهمیت منابع نزد هر یک از امامیه و اهل سنت در نظر گرفته شده و در آغاز، کتب اربعه حدیثی امامیه و به دنبال آن، کتب سته اهل سنت آمده و پس از آن، بر اساس تقدم وفات پدیدآورنده و بدون ملاحظه مذهب، ترتیب یافته است.

سریع آیه دلخواه در هر کتاب، و مطالعه مطالب ذیل آن است. کاربر می‌تواند آیه موردنظر خود را در یک مجموعه دلخواه، یک مذهب دلخواه و یا در یک قرن دلخواه مشاهده نماید.

مشابه‌یابی

این کارتابل، به‌گونه‌ای متفاوت از آنچه در کارتابل «حدیث‌پژوهی» ارائه شده، عملکرد دارد و به‌منظور جست‌وجو در یک متن خاص، کشف سابقه آن، مقدار آن در منابع گوناگون و تعیین میزان

مرکز افزوده شده تا کاربر بتواند تمامی روایات موجود در منابع کتابخانه را در یک بستر واحد با قابلیت‌های مختلف، نظیر: نمایش یا پنهان ساختن اسناد، تفکیک احادیث بر اساس یک قائل خاص - به تفکیک معصومان و غیر ایشان - و احادیث «درباره معصوم» در آثار پدیدآور دلخواه، کتب دلخواه، قرن یا مذهب دلخواه، محدود و مشاهده نماید و در بانک بزرگ روایات، فارغ از متون غیرحدیثی، تعلیقه‌ها و...، به جست‌وجو بپردازد.

همچنین، در راستای تلاش برای رساندن پژوهشگر به مجموعه‌ای از روایات هم‌مضمون که با صورت‌های مختلف در متون روایی فریقین وارد شده، ابزار مشابه‌یابی، نقش‌آفرینی بسزایی نموده است. از این رو، طی فرایندی زمان‌بر، فرمت‌گذاری تخصصی متون که مشابه‌یابی میان احادیث بر پایه آن استوار است، کاربر را قادر می‌سازد با انتخاب یک حدیث، به سایر احادیث مشابه در منابع دیگر همراه با میزان تشابه دست یابد و نتایج را با یکدیگر مقایسه نماید.

افزون‌براین، کاربر می‌تواند با انتخاب گزینه «احادیث مشابه»، میان دو مجموعه مستقل حدیثی به انتخاب خود به مقایسه بپردازد؛ بدین صورت که می‌تواند میان منابع دو مذهب مختلف، کتب دو نویسنده مختلف، یا دو قرن یا موضوع مختلف، به بررسی تطبیقی و مشاهده احادیث مشابه دسترسی پیدا کند.

آیات در کتب

از دیگر امکانات، ارائه کارپوشه آیات در کتب به‌منظور یافتن

این محصول، نسبت به سایر محصولات مشابه، تفاوت‌های عمده‌ای در دو بخش «محتوا» و «ساختار برنامه و ابزارهای کمک پژوهشی» دارد و به‌واقع تلاش نموده است تا کمبودها را جبران کند. اگرچه برخی نرم‌افزارهای تولید خارج از مرکز، به لحاظ کمیت منابع، ارزشمند هستند، اما کاستی‌هایی دارند که بارزترین آنها عبارت‌اند از: ضعف ابزارهای پژوهشی، جست‌وجوی نامناسب، در دسترس نبودن نسخه اصلی نرم‌افزار، تک‌زبانه بودن و انحصار کتب در منابع اهل سنت، سنگین و پُر حجم بودن، محیط کاربری سخت و نامناسب

مشابهت آن، در اختیار کاربر قرار گرفته است. همچنین، نکته قابل ملاحظه در این کارتابل، آن است که کاربر می تواند متنی را از خارج برنامه و به دلخواه خویش، در خط ورود این بخش وارد سازد و توسط برنامه به متون مشابه آن در تمامی داده های نرم افزار دست یابد.

ویژگی های نسخه دوم نسبت به نسخه پیشین

نسخه جدید در کنار امکاناتی که از نسخه های قبل به همراه دارد، تغییرات ساختاری نیز به همراه داشته که در ادامه، به برخی از آنها اشاره می گردد.

۱. تغییر نمای اصلی برنامه و استفاده از قالب کتابخانه استاندارد در گذشته و نسل قدیم قالب های محصولات مرکز، محدودیت های فنی مانع برآورده شدن تمامی نیازهای پژوهشی کاربران گردیده بود؛ ولی در نسخه جدید با تغییر رابط کاربری، به لحاظ بصری و دسترسی کاربر به محتوای منابع و امکانات، پیشرفت های چشمگیری و تغییرات چشم نوازی صورت گرفته و کار، بسیار آسان تر شده است و از سوی دیگر، سرعت نصب و بارگذاری برنامه، سرعت جستجو و سرعت مرور کتاب ها نیز افزایش یافته است.

۲. به کارگیری موتور جستجوگر منعطف و قدرتمند Elastic search

گفتنی است که موتور جستجو، از جمله پیچیده ترین و مهم ترین بخش های ایجاد بانک های اطلاعاتی و مبتنی بر مباحث زبان شناختی، هوش مصنوعی و موضوعات پیچیده دیگر است. تلاش های بسیاری صورت گرفته تا در این نسخه، از موتورهای جستجوی قوی و جدید استفاده گردد. این موتور، متناسب با متون عربی و فارسی و بانک داده ای برگرفته از واژگان، ریشه ها و پیکره های کلمات تشکیل یافته تا بتواند کلمات را پیراسته سازی کرده و دامنه نتایج جستجو را از تمرکز بر یک واژه مشخص، فراتر برده و وسعت بخشد. به یقین، چنین موتور جستجوی پیراسته ساز Stemmer در زبان عربی، به مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی و محصولات جدید آن اختصاص و انحصار دارد؛ ضمن اینکه توان این جستجو، مرتب در حال بهبود و ارتقا است.

کارتابل «حدیث پژوهی» برای نخستین بار در برنامه های حدیثی مرکز افزوده شده تا کاربر بتواند تمامی روایات موجود در منابع کتابخانه را در یک بستر واحد با قابلیت های مختلف، نظیر: نمایش یا پنهان ساختن اسناد، تفکیک احادیث بر اساس یک قائل خاص - به تفکیک معصومان و غیر ایشان - و احادیث «درباره معصوم» در آثار پدید آور دلخواه، کتب دلخواه، قرن یا مذهب دلخواه، محدود و مشاهده نماید و در بانک بزرگ روایات، فارغ از متون غیر حدیثی، تعلیقه ها و...، به جستجو بپردازد

این محصول، پس از عرضه نسخه نخست آن، یعنی «جامع احادیث فریقین ۱»، به واقع نخستین اقدام و گام اساسی در موضوع جمع احادیث شیعه و اهل سنت به شمار می‌رود. استقبال مخاطبان کاربر و مطالبه ایشان نسبت به تولید نسخه‌های تکمیلی، نشان‌دهنده آن است که گروه علمی حدیث و رجال مرکز، در تولید این محصول، مسیر درستی را پیموده و با ناکافی دانستن همه تلاش‌های انجام‌شده، می‌کوشد تا در آینده نزدیک، خدمات پژوهشی جدیدی را مبتنی بر پردازش داده و هوش مصنوعی، به جامعه حدیث پژوهان تقدیم نماید

نرم‌افزار خریداری‌شده توسط کاربر وجود نداشت؛ اما اکنون در ساختار و قالب جدید برنامه‌های مرکز، از جمله محصول جاری، این امکان مهیا شده است که مرکز بتواند به‌حسب نیاز، دیتا و یا اصلاحات ساختاری را از طریق اینترنت و به‌صورت Patch (وصله به‌روزرسانی) در اختیار کاربر قرار دهد و او نیز با دریافت آن، برنامه را به‌روزرسانی نماید.

۴. امکان ایجاد میز و محیط‌های متعدد پژوهشی و ویرایش آن
براین‌اساس، کاربر می‌تواند به‌طور هم‌زمان روی چند پروژه پژوهشی کار کند و برای هر موضوع، میز و محیط پژوهشی مستقل داشته باشد. از جمله قابلیت‌های این قسمت از برنامه، عبارت‌اند از:

- امکان محدودسازی دامنه منابع در مخزن کتابخانه بر اساس: موضوع اصلی کتاب، آثار نویسندگان، قرن و مذهب نویسندگان؛
- امکان انتخاب شیوه‌های مختلف استناددهی برای انتقال متن به‌طور مستقیم به پرونده‌های word؛
- امکان مشاهده تصویر اصلی منابع از طریق اتصال به پایگاه کتابخانه دیجیتال نور، به نشانی noorlib.ir؛
- امکان مطالعه تفصیلی در باره آیات موجود در کتب از طریق اتصال به پایگاه جامع قرآنی نور، به نشانی quran.inoor.ir؛
- امکان تغییر اندازه صفحه‌نمایش در نمایشگرهای مختلف و رفع مشکل ثابت‌بودن اندازه برنامه‌ها در قالب‌های قدیمی.

همچنین، افزودن بهبوددهنده‌های نتایج جست‌وجو، از دیگر امکانات جدید این نسخه است که کاربر بتواند به‌راحتی میان پاسخ‌های متعدد به دست‌بندی و محدودسازی نتایج بر اساس موضوع اصلی کتاب، آثار نویسندگان، قرن وفات و مذهب نویسندگان پرداخته و نزدیک‌ترین پاسخ را بیابد.

۳. امکان به‌روزرسانی ساختار و منابع
در نسل قدیم نرم‌افزارهای مرکز، هیچ‌گونه ارتباط مستقیم و پشتیبانی برخط، میان مرکز و

سخن پایانی

با وجود آنکه در مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی (نور)، محصولات فرامذهبی متعددی در موضوعاتی از قبیل: تفسیر، تاریخ، کلام، عرفان و فلسفه تولید شده بود، ولی این محصول، پس از عرضه نسخه نخست آن، یعنی «جامع احادیث فریقین ۱»، به واقع نخستین اقدام و گام اساسی در موضوع تجمیع احادیث شیعه و اهل سنت به شمار می‌رود. استقبال مخاطبان کاربر و مطالبه ایشان نسبت به تولید نسخه‌های تکمیلی، نشان‌دهنده آن است که گروه علمی حدیث و رجال مرکز، در تولید این محصول، مسیر درستی را پیموده و با ناکافی دانستن همه تلاش‌های انجام‌شده، می‌کوشد تا در آینده نزدیک، خدمات پژوهشی جدیدی را مبتنی بر پردازش داده و هوش مصنوعی، به جامعه حدیث‌پژوهان تقدیم نماید.

ناگفته نماند که برای تولید و عرضه این محصول جدید، مجموعه‌ای از همکاران مختلف در معاونت‌ها و بخش‌های مختلف مرکز تحقیقات کامپیوتری علوم اسلامی، یاریگر و مساعد گروه علمی حدیث و رجال بوده‌اند و نقش خود را در حدّ توان به‌خوبی ایفا نموده‌اند. باوجوداین، هر محصولی ممکن است نواقص، ضعف‌ها و یا کمبودهایی داشته باشد که از دید دست‌اندرکاران تولید آن، پنهان یا مغفول مانده و یا به سبب محدودیت‌ها، موفق به برآورده‌ساختن انتظارات مخاطبان نبوده‌اند.

از این‌رو، چونان گذشته، با اشتیاق پذیرای نظرات، پیشنهادها و نقدهای کاربران مجموعه محصولات نرم‌افزاری نور بوده و با امیدواری به توفیق الهی، می‌توان تولید نسخه سوم این برنامه را به‌زودی آغاز نمود که محدوده زمانی منابع آن، تا دوران معاصر را پوشش خواهد داد و ساختار نرم‌افزار نیز با تغییرات جدید محتوایی و امکانات جدید پژوهشی، توسعه خواهد یافت. ■

پی‌نوشت‌ها:

۱. «سنه ثلاث وأربعین ومائة... وفي هذا العصر شرع علماء الإسلام في تدوين الحديث والفقہ والتفسیر، فنصف ابن جریج التصانیف بمکة، و نصف سعید بن أبی عروبہ، وحماد بن سلمة وغيرهما بالبصرة، و نصف الأوزاعي بالشام، و نصف مالک الموطأ بالمدينة. ذهبی، محمد بن احمد.» (تاریخ الإسلام، ج ۹، ص ۱۳، دار الکتب العربی، بیروت، ۱۴۰۷ق)

۲. «عن عذافر الصیرفی قال: کنت مع الحکم بن عتیبة عند أبی جعفر - علیه السلام - فجعل یسأله وکان أبو جعفر له مکرمًا فاختلفا فی شیء فقال أبو جعفر [علیه السلام]: یا بنی قم! فأخرج کتاب علی فأخرج کتابا

مدروجا عظیما وفتحہ (فتتحه) وجعل ینظر حتی أخرج المسأله، فقال أبو جعفر [علیه السلام]: هذا خط علی - علیه السلام - وإملاء رسول الله - صلی الله علیه وآله -، وأقبل علی الحکم وقال: یا [أ]با محمدا! اذهب أنت وسلمة وأبو المقدم حيث شتتم یمینا وشمالا فوالله لا تجدون العلم أوثق منه عند قوم کان ینزل علیهم جبرئیل علیه السلام.» (احمد بن علی نجاشی، رجال النجاشی، ص ۳۶۰، مدخل ۹۶۶، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۶۵ش)

۳. «أبو رافع مولی رسول الله - صلی الله علیه وآله - واسمه أسلم... لأبی رافع کتاب السنن والأحكام والقضایا.» (احمد بن علی نجاشی، رجال النجاشی، ص ۶، مدخل ۱، قم، جامعه مدرسین، ۱۳۶۵ش)

«ربیعة بن سمیع: عن أمیر المؤمنین - علیه السلام -، له کتاب فی زکوات النعم.» (همان، ص ۷، مدخل ۳)

«وسلم بن قیس الهلالی: له، کتاب یکنی أبا صادق...» (همان ص ۸، مدخل ۴)

«وزید بن وهب: له کتاب خطب أمیر المؤمنین - علیه السلام - (علی المنابر) فی الجمع والأعیاد وغیرها.» (محمد بن الحسن طوسی، الفهرست، ص ۲۰۲، مدخل ۳۰۱)

۴. «وکتب عمر بن عبد العزیز إلی أبی بکر بن حزم: انظر ما کان من حدیث رسول الله - صلی الله علیه وسلم - فکتبه، فإنی خفت دروس العلم وذهاب العلماء.» (محمد بن اسماعیل بخاری، صحیح البخاری، ج ۱، ص ۸۸، کتاب العلم، باب کیف یقبض العلم؟، قاهره، وزارة الأوقاف، ۱۴۱۰ق)

5. <https://www.diyana.gov.tr/tr-TR>

۶. برای اطلاع بیشتر، ر.ک: مقاله «تجمیع احادیث شیعه و اهل سنت؛ ضرورت‌ها و راهکارها»، نوشته مرتضی اسدی، فصلنامه ره‌آورد نور، زمستان ۱۳۹۷، ش ۶۵.

۷. برای اطلاع بیشتر، ر.ک: مقاله «نشان‌گذاری تخصصی روایات و کارکردهای آن در پردازش داده»، نوشته مرتضی اسدی، فصلنامه ره‌آورد نور، بهار ۱۴۰۱، ش ۷۸.

۸. محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، ج ۱، ص ۵۲، کتاب فضل العلم، باب روایة الكتب والحديث، ح ۱۳.